

SLOVO, sv. 67 (2017), 91–112, Zagreb 2017.

Tanja KUŠTOVIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
tanja.kustovic@zg.t-com.hr

UDK 811.163.42:366.3
003.349(497.5)“15“

Izvorni znanstveni članak
Primljen: 10. listopada 2016.
Prihvaćen: 31. listopada 2017.

GLAGOLSKI OBLICI U PROTESTANTSKOM IZDANJU *ARTIKULI ILI DELI PRAVE STARE KRSTIANSKE VERE* (1562.)

Franjo Fancev proveo je jezičnu analizu djela koje su u 16. stoljeću objavili hrvatski protestantski pisci. Premda je u analizu uključio sva hrvatska protestantska izdanja, ona se ipak uglavnom temelji na *Novom Testamentu*, pri čemu su ostala djela, pa tako i *Artikuli*, pomalo marginalizirani. Ovaj rad u središte istraživanja postavlja morfološku analizu *Artikula*. U tekstu se analiziraju jednostavni i složeni glagolski oblici. Nastoji se dokazati prevladavaju li hrvatski nastavci za izražavanje pojedinih oblika te postoje li razlike u odnosu na ćirilčno izdanje *Artikula*. Uočeno je da se u prezentu pojavljuju nenaglašeni oblici glagola *biti*, premda još uvijek pretežu naglašeni oblici. Usporedba s *Novim Testamentom* pokazuje da postoje razlike u upotrebi nekih glagolskih oblika kad je riječ o nastavcima, npr. češća upotreba u *Novom Testamentu* nastavka *-t* u 3. licu jednine prezenta. Takav nastavak u *Artikulima* ne nalazimo. U ostalim prošlim vremenima kao i u vremenima za izražavanje budućnosti nije uočena razlika između ova dva spomenika. Ako usporedimo *Artikule* s ostalim hrvatskim tekstovima iz 16. stoljeća, na temelju stanja kakvo je prikazano u analizama koje su u svojim istraživanjima proveli Boris KUZMIĆ (2015), Iva LUKEŽIĆ (2012, 2015) te Amir KAPETANOVIĆ (2011), možemo reći da su *Artikuli*, barem kada je o glagolskim oblicima riječ, usklađeni s tekstovima toga vremena.

Ključne riječi: reformacija, Artikuli, Novi Testament, glagoli, jednostavni i složeni glagolski oblici

1. UVOD

Protestantizam je oblik zapadnoga kršćanstva koji ne priznaje papin autoritet (SUVREMENA KATOLIČKA ENCIKLOPEDIJA 2005: 206). Početkom 16. stoljeća u crkvenim krugovima sjeverne Europe počeo je reformacijski pokret, koji je začeo na ideji o ponovnoj uspostavi staroga kršćanstva. Reforma-

cijski pokret uzrokovao je stvaranje novoga vjerskog učenja – protestantizma. Začetnik pokreta i njegov osnivač bio je njemački redovnik Martin Luther, koji 1517. godine objavljuje svojih 95 teza o crkvenim oprostima. Nakon što su prekinuli s papinim autoritetom, protestanti ističu ulogu Biblije smatrajući da je najvažnije prevesti ju na narodni jezik i dati ju u ruke narodu. Reformacija na hrvatskim prostorima nije uhvatila korijene, kao što je to slučaj u nekim u drugim europskim zemljama, ali to ne znači da protestantizma nije bilo. Među južnim Slavenima za protestantizam se zauzeo Petar Pavao Vergerije mlađi. U pisanju protestantskih vjerskih spisa i prevođenju Biblije na slovenski jezik uspostavlja suradnju s Primožom Trubarom. Godine 1557. Trubar započinje surađivati sa Stipanom Konzulom, istarskim glagoljašem iz Buzeta, koji je zbog svoje protestantske opredijeljenosti živio kao emigrant u Njemačkoj. U to se vrijeme u Württembergu nalazio i Hans Ungnad koji je, između ostaloga, bio i vrhovni zapovjednik slavonske i hrvatske krajine te se zbog vjerskih opredijeljenosti sklonio u protestantsku Njemačku. Njega prima vojvoda Krištof i daje mu dvor u Urachu blizu Tübingena te Ungnad tamo uređuje tiskaru (KATIČIĆ 2011: 26). U toj će tiskari pod Trubarovim vodstvom izaći *hrvatska* protestantska izdanja i to prijevodi Svetoga pisma i poučna vjerska književnost. Stipanu Konzulu pridružiti će se i glagoljaš Antun Dalmatin, uvjereni protestant rodom iz Senja. Hrvatska tiskara u Urachu djelovala je od 1561. do 1565. godine te je u njoj otisnuto trinaest protestantskih naslova na hrvatskom jeziku, na sva tri pisma, a neki istovremeno na glagoljici i ćirilici te glagoljici i latinici. Potanje, riječ je o trinaest glagoljičkih, osam ćiriličkih i devet latiničkih knjiga. Jedna od tih knjiga su i *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere*.

2. ARTIKULI ILI DELI PRAVE STARE KRSTIANSKE VERE

Tekst su bibliografski obradili Franjo Bučar i Franjo Fancev u knjizi *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije* (BUČAR; FANCEV 1939). *Artikuli* su otisnuti glagoljicom i ćirilicom. Glagoljski *Artikuli* otisnuti su 1562. godine i sastoje se od 123 lista (1r–123v), nakon kojih slijedi tekst nazvan *Ukaz*, otisnut na još tri stranice. Glagoljski tekst prijevod je Trubarove redakcije *Augsburške vjeroispovijesti*, tj. slovenskoga izdanja *Artikuli ili deli stare krstianske vere*. *Artikule* je sastavio Philipp Melanchthon, profesor Novoga zavjeta na sveučilištu u Württembergu i bliski Lutherov suradnik. *Vjeroispovijest* je sastavljena na poziv cara Karla V. koji je bio uvjeren da će se teološka stajališta katolika i protestanata približiti dijalogom (KOSIĆ 2014: 93). Uspoređujući nazive hrvatskoga i slovenskoga izdanja možemo vidjeti da hrvatsko izdanje u svojem nazivu ima pridjev *pravi* kojim se želi istaknuti da je vjera koja se u tekstu ispovijeda zaista prava, a ne pogrešna. I glagoljsko i

ćiriličko izdanje najavljeni su upravo u spomenutim slovenskim *Artikulima*. Bučar i Fancev navode razlike između slovenskoga i hrvatskoga izdanja (BUČAR; FANCEV 1939: 92–93).

Uz tekst se u glagoljskom izdanju nalaze četiri drvoreza: dva drvoreza »Victoria«, te dva s likovima Antuna Dalmatina i Stipana Konzula. Naklada ovoga glagoljskog izdanja bila je tisuću primjeraka i iz opisa je vidljivo tko ih je dobio: najveći broj primjeraka otišao je u Ljubljanu Fabijanu Kirchbergeru, dok su 693 primjerka raspačana.¹ Pritom nije navedeno da bi koji primjerak otišao u hrvatske krajeve.

U knjizi se na početku nalazi glagoljični zapis iz kojega se vidi da je tekst preveden s latinskoga, njemačkoga i »kranjskoga« na hrvatski jezik (vidi sliku 1).² Ispod zapisa slijedi potpis Antuna Dalmatina i Stipana Konzula Istrijana. Isti zapis, ali na njemačkom jeziku nalazi se u nastavku teksta, samo bez Dalmatinova i Konzulova potpisa. Zatim dolazi posveta otisnuta na gotici i njemačkom jeziku koja se proteže na šest stranica, a potpisuju je Trubar, Dalmatin i Konzul (vidi sliku 2).³ Nakon toga otisnut je glagoljicom hrvatski predgovor. U njemu se navodi da je knjiga posvećena hercegu i gospodinu Ivanu Frideriku Srednjemu te gospodinu Ivanu Bilelmu, hercegu Saksonije, tübingenskom knezu i markionu Misinije. Stanko Jambrek tvrdi da je prvi, njemački predgovor sastavio Trubar, a da su drugi, hrvatski predgovor napisali Dalmatin i Konzul (JAMBREK 1999: 215). Međutim, to iz samog teksta nije vidljivo. U njemačkom tekstu su, kao što je gore rečeno, potpisana sva tri autora: Trubar, Dalmatin i Konzul.

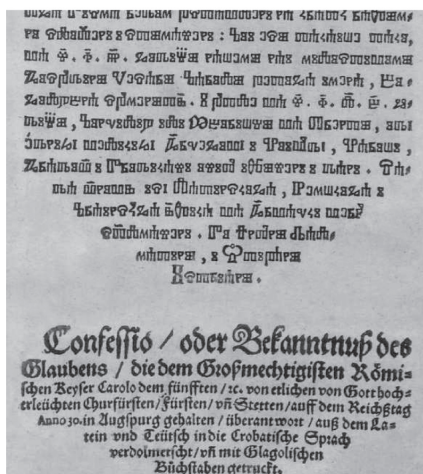
U samoj posveti *Artikula* govori se o poznatoj biblijskoj priči prema kojoj je Bog pomiješao jezike i tako kaznio Adamovu djecu za neposluh zbog gradnje Babilonske kule (usp. Post 11,1). I sveti Pavao u *Prvoj poslanici Korinćanima* piše da »jazici ne vernim nego nevernim jesu dani« (1 Kor 14,22). Kasnije će Bog ujediniti udove svoga kršćanstva te je na Pedeseticu Duhom Svetim nadahnuo apostole da mogu razumjeti i govoriti sve jezike, šaljući ih po svijetu da svim narodima propovijedaju vjeru na njima razumljivom jeziku. Tako je bilo nekada, ali danas Bog izabire na svakom jeziku pojedince koji će ljudima tumačiti Sveto pismo i time biti od koristi Crkvi. Tako su i Slaveni dobili priliku da se među njima raširi Božja riječ, pa su »nêki meu

¹ Detaljne podatke o tome kamo su primjerci raspačani donose Bučar i Fancev (BUČAR; FANCEV 1939: 88–89).

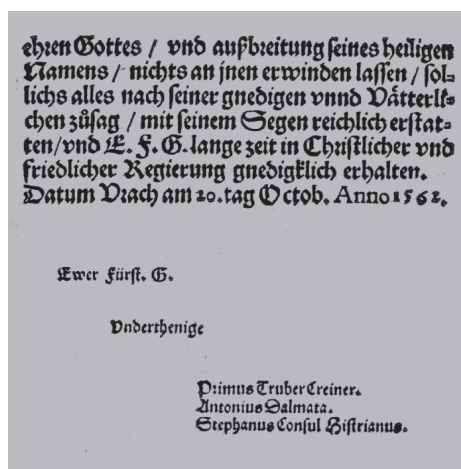
² *Sada v' novê is' Latinskoga, Nemškoga i Krainskoga jazika va H'rvacki verno st'lmačeni* (prva, nenumerirana stranica glagoljskog izdanja *Artikula*). Na slici 1 nalazi se podatak da su *Artikuli* prevedeni s ova tri jezika.

³ Na slici 2 nalazi se dio posvete s potpisima Trubara, Dalmatina i Konzula.

nami ovo delo ... v ruke prijeli i va oboji slovênski i Hrvacki jazik prudne i potrebnê knjižice verno istlmačili...» (BUČAR; FANCEV 1939: 90). Nadalje se navodi da su *Artikuli* knjižice koje sadrže sav kršćanski nauk. Namjera tih knjižica je da pomoću slova (tj. riječi) Božja crkva bude sačuvana od mnogih smutnji. Potrebno je, naime, da crkveni službenici imaju jedan čvrst nauk koji će biti od koristi.

Slika 1. Stranica 1r
Figure 1. Page 1r

Slika 2. Stranica 4v
Figure 2. Page 4v

Nakon ovoga predgovora slijedi hrvatski predgovor posvećen kršćanima u Dalmaciji, Hrvatskoj i svima drugima koji se nalaze na »slovenskoga jazika stranah«. Potpisani su Antun Dalmatin i Stipan Istrijan. Bučar i Fancev pretpostavljaju da je njemački predgovor sastavio sam Trubar, a Hrvati su ga preveli te da su nakon toga sastavili i drugi, hrvatski predgovor (BUČAR; FANCEV 1939: 90). U tom se predgovoru nastoji dokazati da je njihova evandeoska vjera stara a ne nova, kao što to tvrde protivnici. U predgovoru se nalazi, uz ostalo, i poglavlje: *Kda, kada ili po kom jesu ove knižice stvorene, što va sebe drže, od česa govore i uče* (53/9).⁴ Navodi se i kako su povod Martinu Lutheru

⁴ U vrijeme pisanja ovoga rada nije postojalo tiskano izdanje glagoljskih *Artikula* te su svi primjeri preuzeti s mrežne stranice <https://jt195996.pythonanywhere.com/NT1561/default/index>. Prvi broj u zagradi označava stranicu teksta na navedenoj poveznici, a drugi je broj redak na stranici na kojoj se navedeni primjer nalazi. Transliteracija je obavljena u okviru projekta *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. st.* Projekt vodi Mateo Žagar u suradnji sa Stjepanom Damjanovićem, Blankom Ceković, Ivanom Eterović i Tanjom Kušćović, a financira ga Hrvatska zaklada za znanost.

da se podigne protiv svećenstva bili postupci toga svećenstva kroz mnoga stoljeća. Govori se o početku raskola, kako je Luther preveo Sveto pismo uz obranu saskoga vojvode te kako je car Karlo na sve moguće načine nastojao izmiriti Luthera s papom, ali bez uspjeha. Protestanti u Augsburgu svoju su vjeru i ove *Artikule* predložili caru i dali svim ljudima na znanje. Nakon sabora u Augsburgu mnogo je naroda pristupilo novoj vjeri (Prusi, Litavci, veći dio Poljske, Česi, Erdeljci, Ugri, velik dio Italije). I da bi »Slovenci« znali kakva je to vjera koja se ispovijeda, zato su »va slovenski obrnuli i stumačili« iz latinskog i njemačkog *Augsburšku vjeroispovijest*. Neki od tih artikula izrečeni su prekratko i nerazumljivo običnim ljudima te su zbog toga ovdje ta mjesta primjerima protumačena prema saksonskoj i würtemberškoj vjeroispovijedi, koja je deset godina ranije iznesena na Tridentskom koncilu. Izražavaju nadu se da će svaki čovjek »slovenskoga«⁵ ili hrvatskoga jezika to moći razumjeti i naučiti (BUČAR; FANCEV 1939: 91). Nakon toga slijedi Predgovor caru Karlu V. u kojem se govori kako je car Karlo V. sazvaio sabor u Augsburgu zbog opasnosti od Turaka te se kaže kako je potrebno da u vjerskim stvarima svi budu složni i na okupu. Iskazan je zahtjev da se sazove novi koncil na kojem bi se uredila vjerska pitanja. Tek nakon tog predgovora, na listu 29a započinje tekst *Artikula* razvrstan u poglavlja u kojima se opisuje kršćanska vjera. Na kraju dolazi tekst pod nazivom *Povraćenije* u kojem se upozorava da u *Artikulima* nije sadržana sva vjera, ali da je jasno da se u knjizi ne uči ništa što bi bilo zlo, nego se nastoji da se među narod ne uvuče pogrešan nauk.

Ćirilički *Artikuli* objavljeni su 1562. godine. I oni su, kao i glagoljski, otisnuti u nakladi od tisuću primjeraka. No dok je najviše glagoljskih *Artikula* raspačano u Ljubljani, najveći dio ćiriličkih *Artikula* predan je Ambrozu Fröhlichu u Beč, 491 primjerak, dok ih je 688 razdijeljeno i poklonjeno.⁶ Iz popisa se ne može saznati kome i kamo. Sadržajno je ćiriličko izdanje jednako glagoljskomu, ali ćiriličkom izdanju nedostaju drvorezi.

⁵ Govoreći o jeziku protestantskih knjiga Damjanović podsjeća da su još Vončina i Moguš pokazali kako »termin *slovenski* u takvim kontekstima nema nikakve veze s današnjem značenjem tog termina, ali valja naglasiti ono što naša filologija nikako da posvoji, a očito je i važno: *slovenski* i *slovenski* termini su koji izravno upućuju na hrvatsku ćirilometodsku tradiciju. Jezik koji mi danas zovemo staro(crkveno)slavenski stari su slavenski tekstovi zvali *slověnskъ* pa su dva spomenuta termina kojima se imenuje hrvatski književni jezik ekavska i ikavska inačica staroga naziva. Posve su pogrešno ti termini dovođeni u protivnost s terminom *hrvatski*.« (DAMJANOVIĆ 2014: 50). Mogli bismo reći da ti termini označavaju ono što mi zovemo »slavenski«; cijeli se slavenski korpus doživljavao jedinstveno. Zato je i bilo moguće očekivati da će knjige na hrvatskom biti upotrebljive na širem prostoru.

⁶ Detaljne podatke o mjestima po kojima je izdanje raspačano vidi u BUČAR; FANCEV 1939: 94.

3. O JEZIKU PROTESTANTSKIH IZDANJA

Jezik hrvatskih protestantskih izdanja bio je predmetom proučavanja mnogih istraživača,⁷ međutim, rijetki su se upuštali u detaljne raščlambe. Jedan od onih koje neizostavno valja spomenuti je Franjo Fancev koji je u svom opširnom radu *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga* (FANCEV 1916.a. i 1916.b.) analizirao djela hrvatskih protestantskih pisaca 16. stoljeća. Premda je u analizu uključio sva hrvatska protestantska djela, ona se ipak uglavnom temelji na *Novom Testamentu*, tako da su ostala djela, pa tako i *Artikuli*, pomalo marginalizirani.

U ovom će se radu provesti analiza glagolskih oblika, pri čemu ću nastavke usporediti s onima u ćirilčkom izdanju *Artikula* kao i *Novoga Testamenta*. Pokušat ću utvrditi kakve su razlike i sličnosti u upotrebi u odnosu na druge hrvatske tekstove iz 16. stoljeća pri čemu ću se oslanjati na rezultate drugih istraživača. Ti su rezultati predloženi u radovima Amira KAPETANOVIĆA (2011), Borisa KUZMIĆA (2015) i Ive LUKEŽIĆ (2015). U njima nalazimo prikaz razvoja morfološkoga sustava u hrvatskim narječjima, pa tako i prikaz morfološkoga stanja glagola u 16. stoljeća. Zbog nemogućnosti usporedbe s takvim nekim drugim paralelnim tekstom ovaj rad će dati sintetičku jezičnu sliku glagolskih oblika. U budućim istraživanjima ostalih protestantskih hrvatskih izdanja moći će se uspostaviti odnos prema *Artikulima*.

4. GLAGOLSKI OBLICI U ARTIKULIMA

4.1. Present

Govoreći o prezentskim nastavcima Fancev utvrđuje da je samo u 1. licu dolazio i stariji nastavak *-u* pored novijega prema bestematskim glagolima *-m*. Dodaje da završetak *-u* nije uvijek bio odjek živoga govora, već je rezultatom snažnoga utjecaja crkvenoga jezika (FANCEV 1916.b: 36).

4.1.1. *Biti*

Glagol *biti* najučestaliji je glagol u tekstu i potvrđen je u svim glagolskim vremenima. Trajni oblik prezenta koji se utvrđuje iz teksta glasi:

⁷ Više o filološkim istraživanjima protestantskih izdanja vidi u KUŠTOVIĆ 2016: 237–250.

Jednina

1. *jesam* (2)⁸ / *sam* (5) [*Ja jesam put, i istina, i život* (34/19)⁹ / *jedan' sam jedini* (74/8)];
2. *jesi* (2) / *si* (3) [*ki jesi naiviši Biskup'* (68r/19) / *vsaka koja si dužan na ovom svitu plati* (107v/25)];
3. *jest* (482) / *je* (171) [*Tako jest on' sopet' hotel' udi njega* (9/25) / *svêdočastvo da je Bogu drag'* (10v/25)]

Množina

1. *jesmo* (53) / *smo* (15) [*Mi jesmo po naturi dica s'rda* (31r/5) / *Da smo z Bogom spravleni* (107/12)];
2. *jeste* (7) / *ste* (3) [*Vi jeste is milosti ohranjeni* (33r/9) / *kako ste pozvani* (37v/7)];
3. *jesu* (339) / *su* (106) [*jesu bezdušni i polverci* (19/7) / *Mi ali ti drugi, koi su nam' suprot* (4r/7)]

Ako pogledamo odnos naglašenih i nenaglašenih oblika, u 1. i 2. licu jednine vidjet ćemo da pretežu nenaglašeni oblici. Budući da je broj primjera koji to potvrđuju mali, ne možemo sa sigurnošću tvrditi jesu li nenaglašeni oblici doista u češćoj uporabi. Za razliku od toga, u 1. licu množine, te u 3. licu i jednine i množine pretežu naglašeni oblici i to gotovo tri puta više ima naglašenih oblika od nenaglašenih.

U dvojini prezenta ovaj se glagol pojavljuje samo tripot i pritom izostaje oblik za 3. lice dvojine.

Dvojina

1. *jesva* (1) [*zašto ni ja ni ti, jesva ovim' Konciliem' (...) podržena* (102r/6)];
3. *jesta* (2) [*Za ovimi jesta ova dva Krala* (23r/3)]

Tako nije uvijek kad je riječ o dva ili tri subjekta: *ova dva stana, svitovni i Duhovni, jesu ti naiveći* (94r/13); *Ovde jesu dva stada* (107r/12); *jesu tri Kipi* (29r/26). Iz analiziranoga se teksta zaključuje da se uz brojeve dva i tri češće

⁸ U zagradi kraj prezentskog oblika naveden je broj pronađenih potvrda čime se pokazuje da je u pojedinim licima sve prisutnija upotreba nenaglašenih oblika.

⁹ Ukošena numeracija upotrebljava se kod stranica koje u izvorniku nisu numerirane i označava broj stranice od početka dokumenta.

upotrebljava 3. lice množine, a ne dvojine prezenta glagola *biti*. Isto je potvrđeno i u *Novom Testamentu*.¹⁰

Glagol *biti* pojavljuje se i u niječnom obliku. Za 1. lice jednine nema potvrda, kao što je nema ni za 1. i 2. lice dvojine. Najviše je potvrda za oblik 3. lica i jednine i množine, a samo je jedna za 3. lice dvojine.

Jednina

2. *nisi* (1) [*va svetom Pismu naideš što nisi prvo veroval*' (104v/6)]
3. *ni* (59) [*koih' prvo va K'rstianstvê nigdar' ni bilo* (21r/21)]

Množina

1. *nismo* (7) [*od Boga nismo d'ržani za dobre* (99v/5)]
2. *niste / nêste* (1) [*Niste veće pod zakonom, nego pod' milost'ju* (55v/10) / *Nêste vi ki govorite* (10r/7)]
3. *nisu* (67) [*stare riči nisu dobre* (17v/24)]

Dvojina

3. *nista* (1) [*Ali Adam i Eva nista sagrišila radi jêstvine ni z jedenjem*' (77r/28)]

Međutim, primjer: *tako sveti Jakov' i sveti Paval ž njih' Pismom od ove Vere nisu neskladni* (51v/15) pokazuje da se u istom kontekstu upotrebljava i 3. lice množine. Potvrda s brojevima *dva* i *tri* ipak je premalo da bismo mogli zaključiti preteže li jedna ili druga upotreba.

Trenutni oblik prezenta glagola *biti* također nije potvrđen u 1. licu jednine kao ni u dvojini. Najviše potvrda, kao i kod trajnoga prezenta glagola *biti*, ima za 3. lice i jednine i množine.

Jednina

2. *budeš* (3) [*nego da budeš poslušan* (70v/13)]
3. *bude* (52) [*da bude hvalena slava* (8r/9)]

Množina

1. *budemo* (11) [*vazda budemo poslušni i podložni* (68v/3)]
2. *budete* (5) [*po plti budete živeli* (39v/16)]
3. *budu* (40) [*oni budu ota vsih' grêhov* (8v/22)]

¹⁰ Primjeri iz *Novog Testamenta* neće se navoditi zato što ih je navodio FANCEV (1916.a. i 1916.b.). Ispravnost tvrdnji moguće je provjeriti i u programu: <https://jt195996.pythonanywhere.com/NT1561/default/index>.

O grafijskoj je strani potrebno napomenuti da oblici koji završavaju suglasnikom u glagoljskim *Artikulima* samo povremeno imaju na kraju riječi poluglas, dok je to u ćiriličkim tekstovima češće. Naravno da taj grafijski znak nema nikakvu fonološku vrijednost, samo je odraz tradicije, i u glagoljskim i u ćiriličkim tekstovima.

4.1.2. *Htjeti*¹¹

Jednina: **1.** *hoću* (8), **2.** *hoćeš* (3), **3.** *hoće*¹² (74)

Množina: **1.** *hoćemo* (19), **2.** *hoćete* (5), **3.** *hote* (45)

Dvojina: **3.** *hoćeta* (1)

U *Artikulima* izostaje naglašeni oblik glagola *htjeti* (nema ga ni u tvorbi futura I.). Zanimljivo je da 3. lice množine nikada ne glasi *hoće* premda to ne bi bilo posve neočekivano, već je izraženo oblikom *hote*. Takvo razlikovanje postoji i u *Novom Testamentu*. Možda bi se moglo pretpostaviti da se pokušalo izbjeći podudaranje s oblikom za 3. lice jednine. Taj se oblik pojavljuje u čakavskom, kajkavskom, štokavskom te u tronarječnom (hibridnom) hrvatskom književnom jeziku u 16. stoljeću (KUZMIĆ 2015: 45, 87, 120, 153). Oblik je nastao otpadanjem završnoga *-t* kao i u svim drugim glagolima. U dvojini je jedna potvrda 3. lica. Kao i kod glagola *biti*, i ovdje su najčešći oblici za 3. lice i jednine i množine jer u tekstu gotovo da i nema izravnoga obraćanja.

Ovaj glagol u niječnom obliku glasi:

Jednina: **1.** *neću* (1), **3.** *neće* (16)

Množina: **1.** *nećemo* (7), **2.** *nećete* (1), **3.** *neće* (1) / *nete* (2)

Možemo vidjeti supostojanje oblika *neće* / *nete* u 3. licu množine, dok takvo supostojanje u jesnom obliku ne postoji. Isto vrijedi i za *Novi Testament*.

Niječni oblik ovoga glagola u dvojini u *Artikulima* izostaje.

4.1.3. *Ostali glagoli*

Nastavci za prezent ostalih glagola jesu:

Jednina

1. *-m/ -u: govorim, d'ržim, ispitujem, kastigam*,¹³ *nahajam, molim, znam, povraćam, postidim, pravim, prosim, stavim, zahvalim, zapovedam,*

¹¹ Primjeri se navode kod futura I.

¹² Ćir. *hote*.

¹³ Ćir. *kaštigam*'.

činim, živim i dr. / govoru [Ja govoru vam (38r/25)], mnju [Ja mnju i d'ržim' (45r/9)], zgublju, uskrišu [da ne zgublju onoga, nego da ga uskrišu na sudnji dan (34/14)].

Jedino glagol *govoriti* ima oba nastavka za ovo lice, dok svi ostali imaju ili jedan ili drugi nastavak. Vidljivo je da nastavak *-u* imaju glagoli s tematskim samoglasnikom *-i-*, dok nastavak *-m* imaju i glagoli s tematskim samoglasnikom *-i* i s tematskim samoglasnikom *-e*. Iz popisa je vidljivo da su znatno češći glagoli s nastavkom *-m*.

2. *-š: d'ržiš, hvališ, imaš, moreš, naideš, rasčiniš i dr.*
3. *-e / -i / -a* (nastavak bez dočelnoga *-t*): *duguje, imenuje, izaide, kaže, govori, kleči, krsti, nahaja, naklanja, pripovida*¹⁴ i dr.

U *Novom Testamentu*, za razliku od *Artikula*, u trećem licu jednine nalazimo i nastavak *-t* (*izajdet i dr.*).

Množina

1. *-mo: vidimo, branimo, cênim, molimo, moremo, umaramo, udajemo, ufamo, ćutimo, čekamo, čtemo, čuvamo i dr.*
2. *-te: govorite, iskušate, imate, morete, naidete, učinite, verujete, vidite, merkate, znate, činite i dr.*
3. *-ju / -u / -e: bezufa'ju, despera'ju, dobiva'ju, donesu, gleda'ju, kleveću, krađu, m'rmra'ju, mažu, mnidu, množa'ju se, mogu, nema'ju, zna'ju, zovu i dr. / d'rže se, govore, izručē, krate, izvole, krope, liče, ljube, misle, mole, love i dr.*

Usporedbom prezentskih paradigmi u hrvatskim narječjima 20. stoljeća vidljivo je da je riječ o istim paradigmama kao i u *Artikulima*, s tim što u 20. stoljeću uz gore navedene nastavke čakavski i kajkavski tekstovi mogu u 3. licu množine imati i nastavak *-du* (*-edu, -idu, -adu*) (LUKEŽIĆ 2015: 317–318). Primjer koji to pokazuje je glagol *mniti* – *mnidu*. »Tri atematska glagola imala su u stsl. *dadętъ, jadętъ, vędętъ*. Već vrlo rano mj. dade dolazi u hrv. *dadu* (prema glagolima, koji imaju *-u* po zakonu). Ovo *-du* počelo se tada osjećati kao karakteristika za 3. l. pl., pa su ga u nekim krajevima počeli uzimati i za druge glagole, najprije: *znadu, imadu*, a zatim i *činidu, igradu* itd. Pridoniele su nešto tome i *d*-osnove I. vrste: *predu, idu, krađu*.« (JURIŠIĆ 1992: 167). Kapetanović utvrđuje da nastavak *-du* nalazimo u čakavskim govorima u 3. licu množine (KAPETANOVIĆ 2011: 102).

¹⁴ Ćir. *pripovēda*.

Franjo Fancev navodi da je za 3. lice i jednine i množine u protestantskim tekstovima karakterističan nastavak *-t* (FANCEV 1916.b: 41). Međutim, svi primjeri koje navodi potječu iz *Novog Testamenta*, *Postile* i *Katekizma* pa možemo zaključiti da *Artikuli* od takvoga načina iskazivanja 3. lica prezenta bitno odudaraju.

Dvojina

1. *-va: imava*
2. *-te: počete*
3. *-ta: govorita, pišeta, početa, pravita*

Iz ovoga je pregleda vidljivo da 1. lice jednine prezenta ima dvojake nastavke, pri čemu preteže nastavak *-m*, dok nastavak *-u* imaju samo četiri glagola, od čega jedan ima oba nastavka (*govorim / govoru*). Fancev navodi da je bez sumnje nastavak *-u* rezultat snažnoga utjecaja crkvenoga jezika, a ne odjek živoga govora (FANCEV 1916.b: 36). Govoreći o tekstovima 15. stoljeća Stjepan Damjanović kaže: »Izmjena gramatičkih morfema (starijega *-u* i novijega *-m*) očito je postala manirom u nekim vrstama tekstova (onima kojima obavijesna funkcija nije jedina, pa kadšto ni prva)« (DAMJANOVIĆ 2008: 116). Amir Kapetanović navodi da se u 1. licu jednine uz mlađi nastavak *-m* (preuzet od glagola veće čestotnosti s nultim sufikslnim morfemom) pojavljuje i stari prezentski nastavak *-u* (KAPETANOVIĆ 2011: 100). On taj nastavak ipak ne pripisuje utjecaju crkvenoga jezika, ali ne govori ni o tome da bi to bio utjecaj živoga govora.

Nastavak za 2. lice jednine isti je u svim glagolima (naravno, iznimka je glagol *biti: jesti*) i taj je nastavak u potpunosti prevladao.

U 3. licu jednine u *Artikulima* nema nijedne potvrde s nastavkom *-t*, ni u biblijskom dijelu teksta ni u predgovorima, što nije neuobičajeno jer se *-t* počelo gubiti još u staroslavenskom jeziku, a u hrvatskom ga jeziku nema ni u najstarijim spomenicima (JURIŠIĆ 1992: 167). I Matasović smatra »da nema nikakva svjedočanstva da je hrvatski ikad imao završno *-t* u 3. jd. prezenta« (MATASOVIĆ 2008: 264) i dodaje: »Glagolski oblici sa završnim *-t* u 3. jd. i mn. u starim hrvatskim tekstovima (npr. u *Redu i zakonu* iz 14. st.) su crkvenoslavlenizam« (MATASOVIĆ 2008: 263). Iznimka od toga je glagol *biti – jest*. Ipak, Fancev navodi da je završetak *-t* u 3. licu jednine i množine prezenta dolazio i u protestantskim tekstovima. Dodaje i da je to bilo karakteristično za biblijske tekstove, bilo da je riječ o izvornim tekstovima ili samo o biblijskim citatima (FANCEV 1916.b: 116).

Nastavak *-mo* karakterističan je za 1. lice množine i tu nema nikakvih odstupanja. Tako je i u čakavskim tekstovima toga vremena.¹⁵

Za 2. lice množine nastavak je *-te*. U 3. licu množine završetak je *-ju / -u / -e*, ovisno o prezentskoj osnovi glagola. Za dvojину ima samo nekoliko potvrda i one su rezultat utjecaja crkvenoga jezika, premda Fancev iznosi pretpostavku da se u živom narodnom govoru vjerojatno upotrebljavala dvojina (FANCEV 1916.b: 117). Rijetkost dvojinjskih oblika mogla bi biti i rezultatom činjenice da su rijetki konteksti u kojima bi se dvojina mogla pojaviti.

4.2. Imperativ

Imperativ je zapovjedni način kojim se izražava zapovijed, molba ili želja. Tvori se od prezentske, rjeđe od infinitivne osnove na koju se dodaju nastavci.

Oblika za 1. lice jednine nema. U 2. i 3. licu jednine nastavak je *-i*.

Jednina

2. *budi* [*Gospodine Bože, budi mene ubogomu grišniku milostiv*' (70r/25)], *kradi* [*Zato jest Bog sedmu zapovid' dal, Ne kradi* (91r/19)], *obrani* [*O Gospodine va tvoioi pravdi obrani me* (55v/26)], *izbavi*, *otmi* [*izbavi me i otmi mene* (114r/3)], *ostavi* [*i kad' iznemore krêpost mo'ja ne ostavi me* (114r/6)], *otvrzi* [*Ne otvrzi me va vrime starosti* (114r/5)], *pîi* [*Pii vodu is tvoga Studenca* (90v/27)], *poštui*, *v'stani se* [*Pred' sêdu glavu v'stani se* (103v/17); *i stara človika poštui* (103v/18)], *dai*, *povrati* [*tako mu dai* (107v/21); *to isto vaspêt nasad' i povrati* (107v/22)], *reci* [*i reci kakono Zahei* (107v/22)], *sedi* [*sedi na desnu mo'ju* (10r/6)], *važgi*, *ražgi* [*važgi i ražgi va vsih' ljudi s'rca* (68r/26)], *prikazi*,¹⁶ *zazivai* [*ki pravi: Prikazi* (54v/16); *Bogu Ofar od'hvali, i zazivai me va nevolê* (54v/17)]
3. *budi* [*vsim' dobrim' Bogoljubnim Slovenskoga jezika budi povêdano* (23v/15); *ta isti proklet budi* (96v/26)], *dopusti* [*niedan' se ne dopusti pristupiti* (64r/10)], *verui* [*toga niedni človêk' ne verui* (7v/21)], *vidi*, *zamêri* [*Neka se vidi i zamêri* (14r/2)]; *da bude* [*da bude hvalena slava*

¹⁵ LUKEŽIĆ 2015: 309; KAPETANOVIĆ 2011: 100 »... prezent čakavskih pisaca 16. stoljeća jednak je prezentu današnjega standardnoga hrvatskoga jezika...«.

¹⁶ Čirilsko izdanje na tom mjestu ima *prikaži* pa se može pretpostaviti da je nejotirani oblik *prikazi* pogreška, tim više što je tekstu zabilježen primjer *prikažite* za 2. lice množine imperativa.

milosti njegove (8r/9); (...) *neka bude načelnik* ' (8r/17)]¹⁷; *da prosi, da moli* [zato da prosi i moli (69v/7)].

Iz primjera je vidljivo da se treće lice imperativa moglo izraziti na tri načina:

1. oblikom koji je isti za 2. lice (*budi, dopusti, verui, vidi, zaméri*)
2. pomoću čestice *da* i prezenta glagola (*da prosi, da moli*)
3. pomoću čestice *neka* i prezenta glagola (*neka bude*).

Pritom se isti glagol (*biti – budi*) može pojaviti i s česticom *da* i s česticom *neka*, ali i bez čestice.

Recimo i to da se u tvorbi opisnoga / analitičkoga imperativa znatno češće upotrebljava čestica *da*, dok je čestica *neka* zabilježena u samo četiri potvrde. U odnosu na *Artikule, Novi Testament* ima znatno veći broj potvrda s česticom *neka*.

U množini su nastavci isti kao prezentski, s tim da je i 3. licu množine potvrđen analitički imperativ tvoren pomoću čestice *neka* i prezenta glagola.

Množina

1. *-mo: hodimo* [hodimo za istinu (17v/14)]
2. *-te: govorite* [*Pripovidauci dva ili tri govorite* (104r/7–8)], *čuvaite* [*Čuvažite se pred' krivim Proroci* (96v/22)], *iskusite, ohranite* [*Vsaka iskusište što 'je pravo i dobro ohranite* (104r/6)], *obslužite, činite* [*Vsaka tada koja godi vam reku obslužiiti, obslužite i činite* (38r/5)], *rugajte* [*Ne rugajte se veće* (24v/27)], *skušajte* [*govori: Skušajte vse riči* (101v/27)] i dr.
3. *neka + prezent* [*neka potoci teku* (91r/2); *Pripovidauci dva ili tri govorite a drugi neka sude* (104r/8)].

Kao što je rečeno, opisni oblici za treće lice jednine tvore se pomoću čestica *da* i *neka* i prezentskoga oblika glagola, dok se isto lice u množini izražava samo pomoću čestice *neka* i prezenta. Kao i u jednini, i ovdje je češće u upotrebi čestica *da*, dok se čestica *neka* upotrebljava u samo dvije potvrde. U *Artikulima* nema potvrda za dvojinu imperativa.

4.3. Izražavanje prošlosti

Prošlost se u *Artikulima* izražava četirima glagolskim vremenima: imperfektom, aoristom, perfektom i pluskvamperfektom.

¹⁷ Na istoj stranici za tvorbu imperativa služe različite čestice.

4.3.1. Imperfekt

Imperfekt se tvori od nesvršenih glagola. Fancev navodi da se imperfekt u jeziku protestantskih pisaca tvorio sufiksima *-a*, *-ja*, *-ija*, a rjeđe završetkom *-i* (*-ê*) (FANCEV 1916.b: 126). Nadalje, Fancev utvrđuje da se u ćiriličkom tekstu češće upotrebljava tvorba sa *-i-*, dok u glagoljskim tekstovima češće nalazimo tvorbu sa *-ja-* (FANCEV 1916.b: 127). U *Artikulima* nalazimo potvrde: *mnihu* i *brzihu*. Glagol *mnihu* češće se pojavljuje u obliku *mnjahu*. Glagol *brzihu* u ćiriličkom se tekstu pojavljuje u obliku *bržahu*, a umjesto *mnihu* u ćiriličkom je tekstu upotrijebljen prezentski oblik *mnidu*.

U *Artikulima* preteže upotreba 3. lica množine imperfekta, dok je nešto rjeđa upotreba 1. i 3. lica jednine. Oblici drugoga lica jednine i množine te prvoga lica množine nisu zabilježeni. Nisu zabilježeni ni dvojinski oblici.

Jednina

1. *imenovah*
3. *biše* (16)¹⁸ / *beše*¹⁹ (1) / *bêše* (5), *dosêgaše*, *govoraše*, *grediše*, *hotiaše*, *mogaše*, *prosaše*, *tužaše*, *želaše* i dr.

Množina

3. *baratahu*, *bihu* / *bêhu*,²⁰ *branjahu*, *brzihu*,²¹ *govorahu*, *dugovahu*, *kračahu*, *mogahu*, *mnihu*²² / *mnjahu* [*da ljudi mnihu š njim*’ (77r/16²³) / *I ljudi mnjahu* (98v/8)], *pregovorahu*, *razumehu*, *rugahu*, *tirahu*, *verovahu* i dr.

U *Artikulima* nalazimo i primjere svršenih glagola u imperfektu: *dahu* i *ustahu*.

4.3.2. Aorist

Tvori se od svršenih, ali i od nesvršenih glagola. Analizom je utvrđeno da se aorist nešto češće tvori od svršenih glagola, ali ne toliko često da bismo mogli reći da se od nesvršenih glagola aorist tvori samo sporadično. Dakle, možemo reći da se aorist tvori podjednako često i od svršenih i od nesvršenih

¹⁸ Brojka označava broj pojavljivanja u tekstu.

¹⁹ Ćir. *biše* (20). Sve ostale potvrde *biše*, *bêše* iste su u glagoljskom i ćirilskom izdanju *Artikula*.

²⁰ Razlika je u refleksu *jata*.

²¹ Ćir. *bržahu*.

²² Ćir. *mnidu*.

²³ Ćir. isto: *mnjahu*.

glagola, a minimalnu prednost imaju svršeni glagoli. Za ovo glagolsko vrijeme mnoštvo je potvrda, ali uglavnom za 3. lice jednine, dok za 2. lice jednine kao ni za dvojину nisu pronađene potvrde.

Jednina

1. *vlih', sagriših, sliših*
3. *bi, bezufa, čte, dobi, posla, dosvrši, dviže, poide, razumi, razvali, mni, pi, sagrašea / sagriša*

Množina

1. *bismo*
2. *biste, mniste*
3. *odgovoriše*²⁴

4.3.3. *Perfekt*

Perfekt je složeno glagolsko vrijeme koje se tvori od trajnoga prezenta pomoćnoga glagola *biti* i *l-participa*. To je najčešći način za izražavanje prošlosti. Navodim samo nekoliko primjera: *ti jesi mene otpustil* (70r/22) / *kako si sam' molil'* (68r/25), *se jest prikazal* (8v/28), *jest izvolél*²⁵ (8r/4), *jest zagrustil*²⁶ (15v/26), *vsa ka mu je v ruke dal'* (11v/23), *stvorili jesmo* (36r/23) / *rano smo došli u Augustu* (26v/9), *Bož'ju Zapoved' jeste odvrkli* (17v/6) / *zgubili ste Milost* (89r/19), *jesu govorili učili i pisali* (10r/3) / *koje su zabludile* (5v/23), *da jesta Zapovid' Bož'ju prestupila i prelomila* (77v/3).

Iz zadnjega je primjera vidljivo da se osim jednine i množine perfekt upotrebljava i u dvojini.

4.3.4. *Pluskvamperfekt*

Tvorio se na dva načina: pomoću imperfekta glagola *biti* i *l-participa* te pomoću perfekta glagola *biti* i *l-participa*.

Primjeri tvorbe pomoću imperfekta: *jere biše zabludil'* (71r/2), *bēhu prieli* (22r/19–20), *ke nutar bihu postavili* (77v/26).

Primjeri tvorbe pomoću perfekta glagola *biti* i *l-participa*: *jesu to isto Pro-roci prvo bili prorokovali* (17/17), *jesu z ovim' Boga bili ras'rdili* (16r/19), *od ke jesu nas Papi, Biskupi, Popi i Fratri, dosta let' bili odveli* (24v/7), *nisu bili prepovedali* (80r/26), *su se (...) bili skupili* (28r/5).

²⁴ Ćir. *otgovoriše*.

²⁵ Ćir. *jest izvolilb*.

²⁶ Ćir. *zagrozilb*.

Te potvrde pokazuju da je tvorba pluskvamperfekta pomoću perfekta glagola *biti* češća nego što bismo to mogli očekivati, s obzirom na to da je još u staroslavenskom jeziku ta upotreba bila rijetka.²⁷ Isto vrijedi i za tekstove čakavskih pisaca 16. stoljeća,²⁸ kao i za tekstove ostalih hrvatskih narječja.²⁹ Naravno, češća je tvorba pluskvamperfekta pomoću imperfekta glagola *biti*.

4.4. Izricanje budućnosti

U *Artikulima* se budućnost izražava na tri načina: prezentom svršenih glagola, složenim futurom I. i futurom II. Isto je stanje i u *Novom Testamentu*.

4.4.1. *Prezent svršenih glagola*

Izricanje budućnosti pomoću prezenta svršenoga glagola (kod glagola *biti* riječ je o trenutnom prezentu) potvrđuju primjeri: *jere ako budeš na mo'ju pravadnost gledal, tako me osudiš* (55v/27), *Toga ne bude* (28v/11), *děl koja jesmo prvo učinili ili potle učinimo* (48r/15).

4.4.2. *Futur I.*

Za tvorbu futura I. služio je prezent pomoćnih glagola *htjeti* (i to isključivo naglašeni oblik prezenta) i infinitiv glagola: *i ja ga hoću uskrêsi* (9v/17), *Ako hoćeš va život ulisti* (35v/13), *On hoće svih' m'rtvih' uskrêsi* (43v/20), *Da hoćemo tu staru Veru zatrti* (4r/11), *kako hoćete moim' besedam' verovati?* (11r/26), *koi sami jesu slipi, i ništar manje slipce hote voditi* (17r/14), *hoćeta prave dobre prestrašene ljudi vaspét pokripiti* (11v/6).

Takav način tvorbe upotrebljava se i u drugim hrvatskim tekstovima 16. stoljeća, s razlikom da se u čakavskim, štokavskim i tronarječnim (hibridnim) tekstovima upotrebljava i nenaglašeni oblik glagola *htjeti*,³⁰ dok kajkavski tekstovi, slično kao i *Artikuli*, imaju samo naglašeni oblik prezenta toga glagola.³¹ Iz primjera vidimo da je potvrđena i jednina i množina te samo jedanput dvojina. U tekstu nalazimo i niječni oblik: *Na to Gospodin' Bog' d'lgo neće gledati* (81v/18), *nete ga imeti* (89v/24), *tako ni Iob', ni Daniel, ni Noe, neće moći za nikogar prositi* (106v/2).

²⁷ GADŽIJEVA; MIHALJEVIĆ 2014: 251.

²⁸ KAPETANOVIĆ 2011: 103.

²⁹ KUZMIĆ 2015: 46, 89, 121, 153.

³⁰ KUZMIĆ 2015: 46, 89.

³¹ KUZMIĆ 2015: 121.

Fancev navodi da se futur u protestantskim tekstovima tvorio i pomoću trenutnoga prezenta glagola *biti* i infinitiva (FANCEV 1916.b: 97). Potvrđuju to i *Artikuli*: *bude očitovati* (9r/7), *bude pripovidati* (101/22), *videti budeš'* (107v/27). U knjizi *Hrvatski crkvenoslavenski jezik* navodi se: »U hrvatskom crkvenoslavenskom futur prvi mogao se tvoriti i od infinitiva i trenutnoga prezenta glagola (...) čega nema u starocrkvenoslavenskim tekstovima. Riječ je dakle o novini koja je u hrvatske crkvenoslavenske spomenike preuzeta iz govornoga jezika.« (GADŽIJEVA; MIHALJEVIĆ 2014: 255). Čakavski, kajkavski, štokavski kao ni tronarječni tekstovi 16. stoljeća ne donose potvrdu futura I. tvorenoga pomoću trenutnoga prezenta glagola *biti* i infinitiva glagola.³²

4.4.3. *Futur II.*

Futur II. tvori se od svršenoga prezenta pomoćnoga glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnog. Fancev u analizi *Novoga Testamenta* navodi da se uz izricanje futura pomoću *budu* + *infinitiv* ponekad koristi opisivanje pomoću »budu + particip na l« (FANCEV 1916.b: 97). U *Artikulima* to uopće nije rijedak način izricanja futura: *Da budete znali i videli* (21/21), *koje on' bude (...)* govoril' (11r/19) *ne bude hotil' poslušati* (11r/20), *iz fundamenta budete znali* (23v/25), *Va koih' budu videli* (21r/12). Taj je futur također u upotrebi u hrvatskim tekstovima 16. stoljeća.³³

4.4.4. *Kondicional I.*

Tvori se od nenaglašenog oblika aorista pomoćnoga glagola *biti* i *l-participa*. Imaju ga i svršeni i nesvršeni glagoli. Prvo lice jednine nije potvrđeno.

Jednina

2. bi: *da bi se ti imel očitovati* (152/11)
3. bi: *bi mu se imelo* (15v/21), *ka bi nas rešila*³⁴ (32v/18)

Množina

1. bismo: *vazda bismo bezufali* (32v/6) / *da bi mi (...)* zručili (26v/20–22)
2. biste: *da biste život' večni imeli* (10r/20)
3. bi: *hoteli bi tako Bogu služiti* (18v/12)

³² LUKEŽIĆ 2015: 353–355.

³³ LUKEŽIĆ 2015: 353–355; KUZMIĆ 2015: 46, 89, 121, 154.

³⁴ Čir. *odkupila*.

Za prvo lice množine, pokazuju priloženi primjeri, upotrebljava se uz oblik *bismo* i oblik *bi*. Potonji je oblik karakteristika govornoga jezika (u hrvatskostaroslavenskom je 1. lice jednine *bimъ*).

U obliku da *bi mi zručili* vidljivo je i gubljenje samoglasnika u početnom slogu,³⁵ što je također karakteristika govornoga jezika. Taj se glagol u tekstu pojavljuje 14 puta, od toga 7 puta u punom obliku (*izručeni*, *izručili* (×2), *izručē*, *izručiti* (×2), *izručimo* (i imenica *izručēnjem*) te 7 puta u ovako krnjem obliku: *zručili* (×2), *zručuju*, *zručamo* (×2), *zručena*, *zručujemo*. To nas navodi na zaključak da su autori *Artikula* s jedne strane nastojali pisati »knjiškim« jezikom, a s druge su se strane željeli jezično približiti običnomu čitatelju odnosno slušatelju i učiniti mu tekst razumljivijim, narodnijim.

Oblik *bite* za 2. lice množine koji navode FANCEV (1916.b: 54) i KUZMIĆ (2015: 154) u *Artikulima* nije potvrđen. Fancev ga je pronašao samo u knjizi *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko* (1564.).

4.4.5. *Participi*³⁶

U *Artikulima* nalazimo aktivni particip prezenta, aktivni particip preterita prvi, aktivni particip preterita drugi ili *l*-particip, pasivni particip preterita, dok pasivni particip prezenta ne nalazimo. Takvo je stanje i u ostalim hrvatskim tekstovima 16. stoljeća, pa tako i u *Novom Testamentu*.

Aktivni particip prezenta (glagolski prilog sadašnji) prilagođen je hrvatskim oblicima, tj. završetak *-e* zamijenjen je u *Artikulima* završetkom *-eći* i za muški rod: *Na to jesu oni nemu odpisali* govoreći (20v/20), *zato procesioni okolo* hodeći *z ovim 'Sakramentom'* (68r/16), *žena rodeći* ili *goeći* (83r/23).

Uz završetak *-eći* nalazimo i *-ući*.³⁷ *pravo sakramente* priimljući (7v/24), rekući *neprudne crikve zidati* (25r/20), ali nema slučajeva da isti glagol ima oba nastavka.

Nađeno je malo potvrda u kojima izostaje završno *-i*: *rugahu se š njim* govoreć (19/10), *dugo ljudeom va E'juptē* pripovêda'juć (19/16), pošila'juć *va njih's'rca* (31v/9).

Rijetke su i potvrde sklonidbe ovoga participa: *Is(u)h(rs)t jest kip' ili podobna* nevidećega Boga (9r/11), *vi znate da nêste z minućim' zlatom* (8r/23). Ranko Matasović navodi da su »u zapadnojužnoslavenskome participi pre-

³⁵ Fancev drži »da je prefiks/prijedlog z refleks prijedloga s. (...) Budući da prijedlog *iz* u samostalnoj porabi redovno dolazi u punom liku, držim, da je miješanje *z* (od *s*) sa *z* (od *iz*) počelo u njihovoj porabi kao prefiksa.« (FANCEV 1916.a: 195). Navodi primjer *zlizoše* iz *Novog testamenta*, ali ništa iz *Artikula*.

³⁶ O sintaktičkoj upotrebi participa u *Artikulima* vidi više u ETEROVIĆ 2016: 379–407.

³⁷ Naravno, to je vezano uz pravilo o prezenskim osnovama.

zenta postali nesklonjivima prije prvih spomenika (...). U hrvatskome je ovaj particip postao 'glagolskim prilogom sadašnjim'« (MATASOVIĆ 2008: 295). Dodaje da se ovaj oblik tumači utjecajem crkvenoslavenskoga, a kasnije i drugih jezika, te da se u hrvatskim gramatikama deklinacija participa prezenta aktivnoga očuvala do kraja 19. stoljeća (MATASOVIĆ 2008: 295).

Aktivni particip preterita I. (glagolski prilog prošli) rijetko se upotrebljava, nešto češće sa završetkom -vši, rjeđe sa završetkom -ši: *vidivši* (13/7), *rano vstavši* se (16r/17), *popravivši* (26r/25), *odvrgši* (26r/23), *děl' svetoga Těla priamši* (67v/13).

Budući da se *l*-particip (glagolski pridjev radni) upotrebljava za tvorbu složenih vremena, ti su primjeri navedeni kod tvorbe složenih oblika.

Pasivni particip preterita (glagolski pridjev trpni) posvjedočen je u *Artikuli*: *odrešen* (6r/20), *odkuplen* (6r/20), *skrêšeni* (31v/16), *pokripl'jena* (34v/18), *obselena* (34v/18), *hoćemo od griha biti rêšeni* (53r/5), *začeta* (55r/13), *do-končano i dosvršeno* (66r/9), *napućeni i naučeni* (68v/18), *zadušenu* (97v/5). U tekstu se pojavljuje i stariji oblik *našast'*: *i ne bē našast'* (10v/23); *našaste* (22v).

5. ZAKLJUČAK

Analiza glagola u protestantskom glagoljičnom izdanju *Artikula* pokazala je da se na morfološkoj razini većinom upotrebljavaju hrvatski oblici te da je utjecaj staroslavenskoga jezika gotovo zanemariv. Ono što bismo ipak mogli pripisati utjecaju staroslavenskoga jezika upotreba je dvojinških oblika.³⁸ Takvi oblici nisu česti, ali ne treba ih zanemariti. Ostaje otvoreno pitanje jesu li oni rezultatom utjecaja staroslavenskoga jezika ili pak činjenice da su *Artikuli* prevedeni sa slovenskog jezika³⁹ koji ima dvojину u svom morfološkom repertoaru. Dakle, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je upotreba dvojine isključivo rezultat prevođenja sa slovenskog jezika, ali moramo biti svjesni da

³⁸ »U staroj čakavskoj pismenosti ili jeziku stare čakavske književnosti izgubili su se oni glagolski oblici i kategorije koje je izgubio hrvatski jezik u cjelini – nestali su asigmatski aorist, supin i pasivni particip prezenta (...). Dvojina se u jednostavnih glagolskih oblika potvrđuje u prezentu, aoristu, imperfektu i imperativu. Dvojinški i množinski oblici prezenta supostojе od 14. do 17. stoljeća, a množina postaje dominantnim gramatičkim brojem od 16. stoljeća. U imperfektu glagola dvojina se sporadično čuva u 15. stoljeću, ali je već od 14. stoljeća dominantna množina. Imperativ glagola čuva dvojину do 15. stoljeća, a od 16. stoljeća isključivo se pojavljuju oblici množine. (...) U složenih glagolskih oblika dvojina se potvrđuje u perfektu, kondicionalu prvom i futuru drugom.« (KUZMIĆ 2015: 44).

³⁹ Fancev upotrebu dvojine ne tumači slovenizmima, već misli da je riječ o utjecaju crkvenoga jezika, više nego što bi bila riječ o utjecaju živoga narodnog govora (FANCEV 1916.b: 55).

se takvi oblici ne bi mogli upotrijebiti kada ne bi bilo unutarnje mogućnosti⁴⁰ te bismo upotrebu dvojine mogli objasniti željom da se postigne jezični kontinuitet i veza s prošlošću.

Usporedba s ćiriličkim izdanjem pokazuje da su razlike malobrojne te se uglavnom svode na različite reflekske *jata* (*izvolēl* : *izvolil*, ali i *pripovida* : *pripovēda*), fonološki različite predmetke *od* : *ot* (*odgovoriše* : *otgovoriše*), skupine *st* : *št* (*kastigam* : *kaštigam*), ali ima i nešto leksičkih razlika (*rešila* : *odkupila*, *zagrutil* : *zagrozil*).

Na morfološkom planu, kada je riječ o glagolskim oblicima, nema razlika između glagoljskoga i ćiriličkoga izdanja *Artikula*. Hrvatski oblik prezenta za treće lice jednine ne samo da prevladava nego je to i jedini nastavak za to lice, za razliku od *Novog Testamenta* (i glagoljičnoga i ćiriličnoga), *Postile* (latinične i glagoljične), *Katekizma* (glagoljičnoga i ćiriličnoga) u kojima se pojavljuje nastavak *-t*.⁴¹

U tvorbi imperativa istaknimo da se za treće lice jednine znatno češće koriste čestica *da*, a čestica *neka* zabilježena je u manjem broju primjera.

Upotreba aorista u *Artikulima* s obzirom na svršenost i nesvršenost odgovara upotrebi u starijim tekstovima, tj. i jedni i drugi glagoli u *Artikulima* tvore aorist. Isto vrijedi i za imperfekt. Pluskvamperfekt se mogao tvoriti na tri načina, a upotreba s perfektom glagola *biti* češća je nego što je to u starijim vremenima. Takva česta upotreba odgovara upotrebi u ostalim hrvatskim tekstovima 16. stoljeća. No, treba reći da je još uvijek češća tvorba pluskvamperfekta pomoću imperfekta glagola *biti*.

Budućnost se najčešće izriče futurom I. i to pomoću naglašenoga oblika glagola *hijeti*, za razliku od drugih tekstova 16. stoljeća u kojima se uz naglašeni upotrebljava i nenaglašeni oblik toga glagola. U *Artikulima* nalazimo četiri participa koji se vrlo rijetko sklanjaju i bilo bi o njima primjerenije govoriti kao o glagolskim priložima i pridjevima.

⁴⁰ Nije mi poznato postoje li, osim sporadično upotrijebljenih oblika dvojine u drugim vrstama riječi, i druge osobitosti zajedničke sa slovenskim jezikom u hrvatskoj inačici *Artikula*, pa ne mogu tvrditi da je riječ o slovenizmima.

⁴¹ Primjere iz navedenih tekstova vidi u FANCEV 1916.b: 41–42.

LITERATURA

- BUČAR F.; F. FANCEV. 1938. Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. *Starine JAZU* 39: 49–129.
- DAMJANOVIĆ, S. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- DAMJANOVIĆ, S. 2014. *Novi filološki prinosi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ETEROVIĆ, I. 2016. Sintaktičke funkcije participa u hrvatskim protestantskim *Artikulima* (1562.). *Rasprave, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42/2: 379–407.
- FANCEV, F. 1916.a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. *Rad JAZU* 212: 147–225.
- FANCEV, F. 1916.b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. *Rad JAZU* 214: 1–112.
- GADŽIJEVA, S.; M. MIHALJEVIĆ. 2014. Glagoli. M. Mihaljević (prir.). *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
- JAMBREK, S. 1999. *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća*. Zaprešić: Matica hrvatska Zaprešić.
- JEMBRIH, A. 2007. Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu. *Rasprave i građa o hrvatskoj knjižnoj produkciji u Urachu (1561.–1565.) i Regensburgu (1568.)*. Prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma. Zagreb: Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«.
- JURIŠIĆ, B. 1992. *Nacrt hrvatske slovnice I*. [Pretisak.] Zagreb: Matica hrvatska.
- KAPETANOVIĆ, A. 2011. Čakavski hrvatski književni jezik. *Povijest hrvatskoga jezika*. 2. knjiga: 16. stoljeće. Zagreb: Croatica, 77–124.
- KATIČIĆ, R. 2011. Hrvatski jezik na pragu novovjekovlja. *Povijest hrvatskoga jezika*. 2. knjiga: 16. stoljeće. Zagreb: Croatica, 9–50.
- KRASIĆ, S. 2009. *Počelo je u Rimu*. Dubrovnik: Matica hrvatska – ogranak Dubrovnik.
- KOSIĆ, I. 2014. Hrvatske ćirilne knjige u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. *Filologija* 62: 69–113.
- KUŠTOVIĆ, T. 2016. Filološka proučavanja hrvatskih protestantskih tekstova. T. Kuštović; M. Žagar (ur.). *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva, Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 237–250.
- KUZMIĆ, B. 2015. *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- LUKEŽIĆ, I. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 1. dio: *Fonologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra čakavskoga sabora Grobinščine.
- LUKEŽIĆ, I. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 2. dio: *Morfologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra čakavskoga sabora Grobinščine.

MATASOVIĆ, R. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

OPĆI RELIGIJSKI LEKSIKON. 2002. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

SUVREMENA KATOLIČKA ENCIKLOPEDIJA, M–Ž, 2005. Split: Marjan tisak.

Summary

Tanja Kušćović

THE VERB FORMS IN THE PROTESTANT EDITION *ARTIKULI ILI DELI PRAVE STARE KRSTIANSKE VERE* (1562.)

A linguistic analysis of the works published by the 16th century Croatian Protestant authors was already conducted by Franjo Fancev. Although it involved all Croatian Protestant pieces of literature, the analysis was mainly based on the *New Testament*, while marginalising other works, including *Artikuli*. This paper is, therefore, focused on the morphological analysis of *Artikuli*. The paper analyses the simple and complex verb forms in the attempt to prove the dominance of Croatian endings in certain forms. It further examines the possible differences regarding the Cyrillic edition of *Artikuli*. The research has shown the presence of the unstressed forms of the verb *to be* in the present tense, even though the stressed forms are still predominant. The comparison to the *New Testament* shows certain differences in the use of some verb forms when it comes to endings, e.g. the more frequent use of the particle *neka* in the imperative form and the ending *-t* in the third person singular present. Such ending cannot be found in *Artikuli*. Unlike the *New Testament* where the imperfect is formed from both finite and non-finite verbs, in *Artikuli* we only find the imperfect formed from non-finite verbs. In the other past or future tenses, there is no difference between these two documents. The results obtained from the research done by Boris Kuzmić (2015), Iva Lukežić (2012, 2015) and Amir Kapetanović (2011) on other 16th century Croatian texts show that, when it comes to verb forms, *Artikuli* match those texts.

Keywords: Reformation, Artikuli, the New Testament, verbs, simple and complex verb forms

Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2014-09-641.